

Moğollarda Aristokratik Devlet Geleneğinin Temelleri ve Uygulaması

Bilen YILMAZ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 17.4.2023
Makalenin Kabul Tarihi: 24.6.2023
DOI: 10.54970/turkuaz.1284473

ÖZET

Türkler gibi Moğollar da aristokratik devlet geleneğine sahiplerdi. Her iki milletin de benzer mitolojik hafızaları vardı. Türkler, farklı boy ve ailelere mensup olarak çok sayıda devlet kurmuşken; Moğollar için Borcigin olmaktan öte Cengizli olmak, Asya bozkırlarındaki iktidar savaşlarının en önemli silahıydı. Cengiz Han, aristokrasi içinde doğmuş; fakat tüm varlık ve gücünü kaybetmiş bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu esnada Moğol toplumu, efendileri etrafında toplanmış, bağımlı yığınlar olarak yaşama tutunmaya çalışıyorlardı. Reşidüddin'in ifadesiyle "soylu; fakat açlığı ve susuzluğu bilen bir lidere" ihtiyaç vardı. Cengiz Han bu beklentiye cevap verirken, gücünü toplamak için bozkırın güçlü aristokratlarından yardım gördü; fakat hemen ardından ilk darbeyi onlara indirdi. O, eşitler arasında birinci olmak istemiyordu. Gökyüzündeki Tanrı gibi; yeryüzünde tek olmak istiyordu. Bu nedenle kurmakta olduğu imparatorluğun aristokratik devlet temelini yeniden inşa etti. Sivil aristokrasiyi, askerî hiyerarşi içinde güdümlü hale getirdi. Güven ve sadakate dayalı yükselen yeni zümreler oluşturdu. Fakat yerleşik toplumlarla temas neticesinde iki önemli sorun ortaya çıktı. Bunlardan birisi, zaten yerleşik aristokrasinin kendisiydi. Diğeri ise daha önce güdümlü hale getirilen; fakat iktidarı, değişmek ve yozlaşmak ile suçlayan göçebe bozkır aristokrasisiydi. Bu çalışmada, Cengiz Han'dan önce de varlığı bilinen aristokratik toplum düzeni ve Cengiz Han ile kurumsallaşan yeni tip aristokratik devlet geleneğinin değişim, dönüşüm ve uygulama pratiğine yer verilmiştir

Anahtar kelimeler: Moğollar, Cengiz Han, aristokrasi, devlet geleneği.

Foundations and Practice of Arictocratic State Rule in the Mongols

ABSTRACT

In Turkish and Mongolian historical studies, the majority of studies on social structure revealed that these two nations, living with nomadic steppe traditions in similar climates and geography, had an aristocratic state tradition. Both nations had similar mythological memories. However, for Turks, the state tradition is not represented by a single family; For the Mongols, being Genghis beyond being Borjigin would be the most important weapon of the power struggles in the Asian steppes for many years. Genghis Khan was born into the aristocracy; but he appears as a figure who has lost all his wealthy and power. Meanwhile, Mongolian

* Doktor, bağımsız araştırmacı, Antalya/TÜRKİYE, bilenyilmaz111@gmail.com ORCID: 0000-0002-0310-6930.

society was trying to hold on to life as dependent masses gathered around their masters. In the words of Reşidüddin, “noble; but a leader who knew hunger and thirst was needed” While Genghis Khan was responding to this expectation, he sought help from the powerful aristocrats of the steppe to gather his strength; but soon after, he dealt them the first blow. He did not want to be first among equals. Like God in the sky; He wanted to be alone on earth. For this reason, he rebuilt the aristocratic state basis of the empire he was establishing. He subordinated the civil aristocracy within the military hierarchy. He created new groups rising based on trust and loyalty. But as a result of contact with settled societies, two important problems emerged. One of them was the already established aristocracy itself. The other is previously guided; but it was the nomadic steppe aristocracy who accused power of change and corruption. In this study, the practice of change, transformation and implementation of the aristocratic social order, which was known before Genghis Khan, and the new type of aristocratic state tradition institutionalized with Genghis Khan.

Keywords: Mongols, Genghis Khan, aristocracy, state rule.

GİRİŞ

Moğol toplumunu Cengiz Han mı oluşturdu? Yoksa O, bütünü parçalarından yalnızca biri midir? Vladimirtsov’un “Cengiz Han genel olarak yeni bir şey getirmedir” (1934: 96) cümlesi ne anlam ifade ediyor? Cengiz Han mevcut aristokrasi içinden mi geliyordu? Yoksa varlığı ve sınırları müphem olan sınıflı toplumu, görünür mü kıldı? Kurgu ve gerçek arasındaki *Moğolların Gizli Tarihi* (MGT) nasıl okunmalı? Bu soruların cevabını vermeden, Moğol toplumundaki aristokratik devlet geleneğinin sınırlarını belirlemek mümkün değildir.

Toplumbilim adlandırmaları, her koşulda aynı anlam ve içeriği yansıtmayabilir. Aristokrasi, demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramların kökenleri her ne kadar Antik Yunan’a dayanıyorsa da M.Ö. 500’lerde Kuzey Hindistan’da da benzer bir yönetim algısının uygulanmış olduğu bilinmektedir (Ateş, 1986: 13). Bu nedenle başta iklim ve doğa koşulları olmak üzere toplumsal yapıları büyük oranda farklı olan göçebelerin aristokrasi algısı da farklıdır. Antik Yunan’da Cumhuriyet ve demokrasinin geniş halk kitlelerine sunduğu sonsuz yetki, eğitimsiz ve bilgisiz yığınlara, doğru ve yanlış ayırt etme kabiliyeti sunamazken, kendi varlığına da tehlike oluşturuyordu. Toplumsal kaos durumlarını bertaraf edecek tek gücün aristokrasi olarak belirmesi ise paradoksal sonuçlar doğurmuştur. Önceleri, “en iyi” olarak meydan okuyan aristokrasi, iyi olma vasfını mal-mülk ve soy zenginliğinden değil, bizatihi sonradan kazanılan yeterlilik ve bilgelik ile açıklıyordu (Göze, 1986: 3-4; Şenel, 2004: 135). Fakat zaman içinde yozlaşmaya başlayacak olan kavram, soy aktarımını ön koşul olarak belirlemeyi seçti. Ortaya çıkan sınıfsal eşitsizlikler, huzursuz halk kitlelerini, eşitlik vadeden öğretilere, daha da ötede dinlere yönlendirdi. Orta Çağ boyunca daha da derinleşecek olan sınıfsal çatışma, bu kez ilahî değil, insanî aydınlanma ile yüzünü farklı bir yöne çevirdi.

Yunanca *aristos* (en iyi) ve *kratia* (güç) kelimelerinin birleşimi olan aristokrasi, kuramsal temelini Platon ve Aristo’dan alır. M. Ö. 5. yüzyılda, ordulara komuta eden “en iyi ve güçlü” askerlere atfen kullanılmaya başlandığı görülen kelimenin, o dönem Atina kent devletlerinde büyük değer gören cesaret ve liyakati karşılamak üzere sıklıkla kullanıldığı ve bu vasıfların zamanla sivil yöneticileri de kapsam içine aldığı görülür. Fakat kelimenin kapsadığı anlamın tam karşılığı, bu vasıfların verasetle aktarılmaya başlamasıyla şekillenmiştir. Buna köle-efendi ilişkisi de eklenince, ikincil bir aristokrasi kavramı belirmiştir. Zenginlik ise kavramın sınıfsal niteliğinin başını çekmiştir (Fisher, 1993: 74). Bu noktada ilk evre ile temelden bir çelişki görülse de çoğu zaman zaten yalnızca zenginlerin “en iyi ve güçlü” olabileceği kabulü, meseleyi kendi içinde tutarlı şekilde çözmüştür. Öyle ki, temelinde Tanrı karşısında her insanın eşitliğini prensip edinmiş olan ilahî

dinler bile aristokrasi ile olan karmaşık ilişkinin tarafı olarak durumu idare etme yolunu seçmişlerken, Papa'nın bile bu zenginlik karşısında sindiği gözden kaçmamıştır (Latham, 2011: 230). Neticede aristokrasi bu haliyle plütokrasi ile paralel hareket etmiştir. Nitekim bahsettiğimiz peşin kabul nedeniyle, liyakate dayalı meritokrasi ile de iç içe geçmiştir. Bu durum Fransız ihtilali öncesine kadar devam eder. Monarşi ile otokrasi arasındaki dengenin sağlanamaması sonucu geniş halk kitlelerinde tepki belirmiş; buna bir de yoksulluk eklenince devrim kaçınılmaz olmuştur. Fransız Devrimi ile gelişen "her insan eşit haklarla doğar" yargısının tabi sonucu olarak, doğuştan gelen soyluluk kavramının "en iyi" olmak için yeterli olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır (Şahin, 2010: 111-114).

Moğollara gelecek olursak: Moğollar da yakın akrabaları Türkler gibi Asya steplerinde en az üç bin yıldır benzer toplumsal örgütlenme modelleriyle yaşam sürmüşlerdir. Sosyal yapı; oğu (aile), urug (aileler birliği), bod-boy (bir siyasi teşkilata bağlı), bodun (beyler birliği, siyasi yönden müstakil veya değil), il (müstakil topluluğun oluşturduğu devlet) (Kafesoğlu, 1992: 215) şeklindedir. Genel olarak savaş halinde yaşayan bozkır halkları, Kaşgarlı Mahmud'un tabiriyle "barış zamanında devlet haline geliyorlardı" (Gökalp, 1995: 137). Alt federatif yapılarında boy beylerince yönetilen göçerler, devlet oluşumu esnasında han, hakan ve kağan gibi unvanları taşıyan yöneticilerin emrinde birleşiyorlardı. Bu yöneticilerin en temel ve vazgeçilmez vasfı, toplumsal yapıya (töre) uymaları ve bilge (yetkin) kişilikte olmalarıdır. Tanrı tarafından kutsanmış olmak (kut alma) bile ikinci plana atılabiliyordu. Bu nedenden dolayı ki zaman zaman kurultayların kağan seçiminde belirleyici olduğu görülmüştür (Koçak, 2011: 25). Türkler açısından bakıldığında, hükümdarın töreyi uygulaması, bilge ve alp olması, doğru düşünmesi, düşündüğünü uygulaması, cesur ve realist olması (Öztürk, 1973: 39-40) kuralı, Antik Yunan'daki ilk tip aristokrasiyi (en iyi ve en güçlü lider) işaret ederken; Moğol bozkır aristokrasisi, Ortaçağ Avrupası'nda görülen ikinci tip (üstün soy) aristokrasiyi işaret ediyordu. Bu durum, aşağıda da değineceğimiz üzere, Barthold ve Vladimirtsov arasındaki fikir ayrılığında da belirecektir.

1. MOĞOLLARDA ARİSTOKRASİNİN TEMELLERİ

Medeniyet kavramının batı merkezli tanımlamasına göre, göçebe bozkır kültürü, sırf yaşam biçimi nedeniyle oluşan farka istinaden, gelişmiş-azgelişmiş ya da ileri-geri gibi sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Üstelik bu tanımlamada en önemli noktanın uzmanlaşma ve örgütlenme olduğuna vurgu yapılır. Ne var ki çoğu yerleşik toplumların devlet örgütü ile tanışması, göçebe bozkır kültürü ile teması sayesinde (Rasonyi, 2017: 36-37).

Yukarıdaki açıklamaya tezat gibi görünse de göçebe devletin oluşumu ve pastoral karakterini muhafazası da tarımcı ve şehirli toplulukların varlığına muhtaçtır. Üstelik göçebe topluluk içindeki sosyal tabakalaşma sınırlıdır ve bu da devlet olma şartlarını karşılamaya yetmez. Öyleyse göçebe devlet, varlığını fetih teorisine¹ borçludur. Göçebelik, çevresine sadece iktisadî yönden değil, sosyo-politik ve kültürel yönden de uyum sağlamak durumundadır. Bu uyum mekanizmasının ucunda fetih bulunur (Khazanov, 2015: 350). Fetih ise sosyal sınıfların oluşmasında tetikleyici rol üstlenir (Wittvogel, 1963: 324). Bu durumda Cengiz Han'dan önce var olduğu düşünülen aristokrat sınıfın yönetme erkinin devlet kurmaya yetecek oranda tabakalaşma yaratamadığı sonucuna varılabilir. Ömrünün büyük kısmını iç mücadeleler ile geçiren ve sınırları aştığı esnada ölen Cengiz Han'ın açtığı yolda en önemli adımın oğlu Ögedey tarafından atılmış olduğu anlaşılmaktadır ki, devletin genetik şifrelerini barındıran *Moğolların Gizli Tarihi*'nin (MGT)

¹Bu teoriyi temsil edenlerin başında Gumpłowicz, Oppenheimer, Thurnwald, Westermann ve Eberhard gelmektedir.

yazılışı da bu zaman dilimine denk gelmektedir. Nitekim bu ana kadar var olmayan efsanevi bir seçere yazıldığı gibi, sosyal tabakaların yer ve sınırları da çizilmiş oldu.

1.1. Kurgusal (Mitolojik) Temel

Göçebe bozkır toplumları genel manada han ve halk olarak iki ana tabakadan oluşurlar. Halk içindeki sınıfsal farklar -en azından Moğollar açısından- çağdaşları olan komşu toplumlardaki gibi kesin çizgilerle belirlenmiyordu. Han ve ailesi açısından Moğol aristokrasisinin gerçekçi toplumsal temelleri olmakla birlikte, kurgusal veya mitolojik olarak adlandırılabilir bir temeli de bulunuyordu. Bu mitolojik soy anlatısı her ne kadar bütün Moğolların atalarını bir kurt ve bir geyiğe bağlasa da bir noktada soyun kutsiyetine Tanrı'nın bizzat müdahale ettiği görülür.

Kurgusal (mitolojik) temele göre Cengiz Han'ın büyük büyükannesi olarak kabul edilen Alan Goa'nın, kocasının ölümünden sonra evlenmediği halde üç çocuk dünyaya getirdiği ve bunun da sarışın ve ela gözlü bir adam kılığına giren Tanrı vasıtası ile mümkün olduğu şeklindeki savunusunun, Moğol yönetici ailelerinin en önemli referans kaynağı olduğu bilinir. Nitekim bu anlatı, MGT (2016: 3-9) ile kayıt altına alınarak büyük oranda resmiyet kazanmıştır. MGT esasen var olan ya da biçim değiştiren aristokrasinin temellerini de atmıştır. Reşidüddin'in (1374: 169) "Moğolların zan ve takrirlerine göre -günahı anlatanın boynuna-" (be zu'm-i Mogol ve'l-uhdetu ale'r-ravi) ifadesiyle aktardığı bu anlatıda Alan Goa, çocuklarına şu şekilde seslenmektedir:

"Kardeşlerinizi (güya bacadan sizin ışıktan hamile kalınmak suretiyle dünyaya gelen bu çocukları) karabaşlı adi insanlarla mukayese ederek nasıl böyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların Hanı oldukları zaman adî halk gerçeği anlayacaktır" (Reşidüddin, 1374: 171).

Cengiz Han, Alan Goa'dan doğan olağanüstü çocukların en küçüğü olan Bodonçar'ın dokuzuncu göbekten torunudur. Nitekim Borcigin kabilesinin (oboh) Kıyat oymağına (yasun) bağlı Cengiz Han'ın başarısının ardından Moğol aşiretlerini Kıyatlara mensup olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırma geleneği yerleşmişti. Kıyatlar, saf ve temiz anlamına gelen Nirunları¹ (Reşidüddin, 1374: 171) oluştururken; diğerleri için Dürükünler adı kullanılacaktır. Bu sayede Cengiz ve ailesi Tanrı çocukları, onların emirleri ise Tanrı'nın emirleri olarak kabul görecektir. Nitekim Cengiz'in büyük han ilan edildiği 1206 kurultayında, Tanrı buyruğunun bizzat Şaman Kokoço (Teb-Tengger) tarafından açıklanması da tesadüf olmasa gerektir.

Cengiz ve ailesine dair aristokratik kurgusal temelin daha birçok referansı vardır. Avuç içinde kan tutarak doğumu, müstakbel kayınpederinin görmüş olduğu rüya (MGT, 2016: 19) ve düşmanlarından kaçtığı esnada kendisine yol gösteren Tanrısal işaretler (MGT, 2016: 23-41) bütünüyle onun asaletinin göstergeleri olarak sunulur. Dahası, zafer yolunda Burhan Haldun

¹ El Ömerî (2014: 58) konuyu şöyle anlatır: "Alan Kua'nın kocası ölünce dul kaldı. Kocasını öldürmeden bir süre önce Alan Kua hamile kalmıştı, fakat kocası onun kendisinden olmadığını söyledi. Bu konuda karar verecek birine müracaat etti. O da kadına kimden hamile kaldığını sordu. Kadın şu cevabı verdi: Kimseden hamile kalmış değilim. Bir gün oturuyordum ve apış aram açıktı. Bir nur indi ve apış arama üç defa girdi. Böylece hamile kaldım. Ve ben üç erkek çocuğa hamileyim. Çünkü o nurun her girişinde bir çocuğa hamile kaldım. Bana onları doğuruncaya kadar süre verin. Eğer üç erkek çocuk doğurursam, söylediklerimin doğru olduğunu anlarsınız, aksi halde benimle ilgili istediğiniz kararı verirsiniz. Gerçekten de bir batında üç erkek çocuk doğurdu: Bukin Fugagi [Bugu-hadağı], Bosan Salci [Buhatu-salci] ve Budancar [Bodonçar-mangkah]. Bu üç çocuk, annelerinin bir nurun apış arasına girdiğini iddia etmesi sebebiyle nuranî çocuklar olarak bilindi. Bu yüzden Cengiz-Han'a Güneşin oğlu denilir."

Dağı'na çıkararak aç susuz şekilde kendini izole etmesi, ilahî dinlerin peygamberlerini andırıyordu (Amıtai, 2010: 126; Bira, 2003: 76). Benzer bir anlatı Hayton tarafından aktarılmıştır ki, İslam Peygamberi Hz. Muhammed için aktarılan güvercin anlatisını anımsatmaktadır:

“Cengiz Han ölüm tehlikesinden kurtulmak için dikenli çalılıkların arasına girdi. Düşmanları takipten karargâhlarına dönüp yağmaya giriştiler ve ardından da saklanmış kişileri aramaya başladılar. Ancak bu sırada bir kuş, *duc* olarak anılan puhu kuşu, imparatorun ardına saklandığı çalının üstüne kondu. Kuşun çalının üstünde olmasından ötürü bunun ardında kimsenin olmayacağını düşünen düşmanları “eğer burada saklanmış bir kimse olsaydı buraya kuş konmazdı” diyerek burayı aramaktan vazgeçtiler” (Hayton, 2015: 78).

Kurgusal temelin, yer yer Cengiz Han ve Moğolları çok sert şekilde eleştiren ve hatta lanetleyen yazarlarca da kabul görmüş olması ilginçtir. Örneğin Cüzcanî, Hâce Ahmed-i Vahşî'den duyduğu şekliyle şunları aktarmaktadır:

“Cengiz Han, Tabgaç memleketlerini zapt edip, dört yıl boyunca orada fesat çıkarıp, kan döktükten sonra bir gece rüyasında gayet uzun bir sarığı başına dolamakta olduğunu gördü. Bu sarık dolana dolana büyük bir harman gibi olmuştu ve yorgunluktan bitap düşmüştü. Uyandığında yakınlarına ve ilim erbabına rüyasını anlatıp yorumunu sorduğunda kimse cevap veremedi. Daha sonra Müslüman bir tacir çağırıldı. O, sarığın Arapların tacı olduğunu ve İslam memleketlerinin Cengiz Han'ın tasarrufuna gireceğinin işareti olarak yorumladı. Bu yorum Cengiz Han'ın hoşuna gitti” (Cüzcanî, 2016: 56).

Moğol şiddetini derinden yaşayan Ermeni tarihçi Aknerli Grigor ise Cengiz Han'a ait asalet anlatisını şu şekilde aktarıyordu:

“Önceleri putperest olan Moğolların akılları başlarına gelince bu bozuk inançtan vazgeçip Tanrı'dan af dilediler ve O'nun emirlerine uymaya söz verdiler. Bunun üzerine melek, altın tüylü bir kartal şekline girip, kendi lisanlarıyla konuşarak onlara göründü ve Cengiz adını taşıyan reislerini çağırdı. Ona Tanrı'nın bütün emirlerini buyurdu ve kağan unvanı verdi. Ayrıca, çok memleketler ve eyaletler zapt ederek hadsiz hesapsız surette çoğalmalarını dahi söyledi ki, bu aynen hâsıl olmuştur” (Grigor, 2012: 19-20).

1.2. Toplumsal Temel

Moğol kabileleri, avcılığa dayalı orman kabileleri olan “hoyin irgen” ve çobanlardan oluşan bozkır kabileleri olan “ke'er-ün irgen” olarak ikiye ayrılıyordu. Bunlar arasında gerek siyâsî gerekse sosyal yönden en aktif olanlar “Ke'er-ün irgen” yani bozkırda yaşayan göçebe kabileler idi. Kan bağları ile birleşen “yasun” (kemik), birçok yasun'un birleşmesi ile “oboğ” (oba), obaların birleşmesi ile “irgen” (halk, boy) meydana geliyor ve birçok halkın birleşmesi ile de “ulus” (devlet, millet) teşekkül ediyordu. Siyâsî hayat açısından en etkili birim, irgen (yani kabile) idi. “İrgen” kavramı kabile manasının yanı sıra yabancı devlet anlamında da kullanılıyordu (Danuu, 2016: 17-18).

Moğol devlet geleneği, Türklerde olduğu gibi bozkır aristokrasisine göre tatbik edilmiş ve toprak bağlılığı yerine soy bağıını benimsemişti (Arsal, 1947: 371). Fakat aynı soya mensup bulunan kardeş (urux) olanlar arasında da eşitlik yoktu; zenginleri, yoksulları, nüfuzluları, nüfuzsuzları

vardı. Kendi kabilesi tarafından yeterince kollanamayan aileler, başka kabile şeflerine (noyan)¹ bağlanmak zorunda kalıyorlardı. MGT'de adları geçen kara halkın (haraçu)², noyad (noyanlar) nüfuzu altına girmeleri -bu durum XII. yüzyıl sonlarına doğru belirginleşmeye ve yerleşmeye başlamıştır- Cengiz Han devrinde kurumsallaşırken, köle durumundakilerin (bogol) konumu değişmediği gibi vasıfları çeşitleniyordu. Bu noktada varlığından şüphe edilemeyen bozkır aristokrasisi, geleneksel temeliyle birlikte kurumsal bir nitelik kazanıyordu (Vladimirtsov, 1995: 108-109).

Göçebe toplumların sosyal ve iktisadî yapısındaki temel dinamik, bozkır kültürüdür. Bu kültürün başlıca aktörleri ise “en güzel otlakları ele geçirmek için itişip kakışan ve bazı hallerde gezinmeleri asırlar süren hayvan sürülerini yaylak ve kışlak arasında getirip götürerek Türk-Moğol kavimleridir” (İlgen, 2010: 823). Türkler gibi Moğollar da devletleşme süreci öncesinde dağınık halde yaşam sürerken, toplumsal uzmanlık ve tabakalaşmadan görece uzak durmuşlardı. Göçebe toplulukların yerleşikler üzerine sistemli akınlar düzenleme zorunluluğu ortaya çıktığında ise iç hesaplaşma ve yine zorunlu birleşme süreci başlamış ve böylece sosyal farklılıklar artma eğilimine girmişti. Nitekim Oppenheimer'a göre (1997: 43) “devlet, oluşumu sırasında tümüyle zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla kurduğu ekonomik sömürü organından başka bir şey değildir.” Khazanov'a göre (2015: 356) ise bu düzeni ayakta tutacak olan tek güç, fetihtir.

Cengiz Han'dan önce Moğol toplumunda sınıfsal farklılıkların varlığı ya da durumu hakkında net bilgilere sahip olamasak da 13. yüzyıl başlarında genel görünüm hakkında bir takım malumata sahibiz. Her ne kadar Vladimirtsov (1995: 133-180) bu evreyi göçebe feodalizmi olarak tanımlasa ve tabakalaşmaya vurgu yapsa da gerek MGT, gerekse de Camiü't-Tevârih bu dönemde toplumsal bir uzlaşma veya koordinasyonun varlığına dair net bilgiler aktarmazlar. Aksine MGT'nin epik dili, bu dönemi kargaşa, güvensizlik ve huzursuzluk ortamı olarak tanımlar (Khazanov, 2015: 357). Fakat MGT içinde, Cengiz Han öncesi toplumsal uzlaşma yoksunluğuna rağmen, Cengiz ailesinin tüm fertlerinin aristokrat sınıftan olduğuna yapılan açık atıflar, Orta Çağ Avrupası'nın feodal³ düzen içindeki aristokrasi ile bire bir benzemese de soylu tabakaya vasallık ilişkisiyle bağımlı tabakaların varlığı inkâr edilemez:

“Benim dedemin eşiğinde köle idiniz,
Benim dedemin kapısında hizmetçi idiniz...
Elbise ile doğmuş bir çocuğum ben,
Çırılçıplak doğmuş bir çocuksun sen!” (MGT, 2016: 105).

Cengiz Han'ın aristokrasi içinden geldiğine dair temkinli yaklaşılması gerektiğini düşünen araştırmacılar da vardır. Bunların başında Amitai (2004: 693) gelmektedir. Henüz Cengiz adını almadan önce kullandığı Temuçin adının Gizli Tarih'te geçtiği şekliyle, doğumu esnasında esir

¹ Noyanlar arasında da güç ve azamet farkı bulunuyordu. Nitekim Cengiz Han, Burguci-noyan'ı hanlardan aşağıda fakat diğer noyanlardan yukarıda konumlandırmıştı (Reşidüddin, 1362, I: 126). Ata Melik Cüveynî de (2013: 453) Uluğ (Yeke) Noyan adını Cengiz Han'ın oğlu Tuluy için kullanmıştır.

² Aristokratik toplum düzeninde haraçların, kesimlik küçükbaş hayvan ve feodal kamplarına vade ile sağmal hayvan temini gibi mükellefiyetleri vardı (Yakubovsky, 2000: 18).

³ Rasyon (1971: 180) her yıl Cengiz Han ve şehzadeler için sunulan tüm Moğol kızları örneğinin, Avrupa feodalizminde görülen mütegalibelik ile benzerliğine dikkat çekmektedir. Nitekim Vladimirtsov'a göre de (1995: 123) Moğol hanlarının hâkimiyeti zorba (usurpateur) hâkimiyetiydi.

alınmış olan bir Tatar'ın adının verilmesi olarak açıklanması tartışmaya açıktır. Nitekim Amitai (2004: 693) Cengiz'in, han olmadan önce demircilik mesleği ile uğraştığını ve adının da mesleği nedeniyle sonradan verilmiş olması gerektiğini ifade etmiştir.

Şimdilik meseleyi Cengiz Han özelinden çıkaracak olursak, Moğol toplumundaki aristokrasiyi, zenginlik ve köle-efendi eksenli göçebe feodalizmine bağlamak için ölü gömme adetlerine de bakmak uygun olacaktır. Nitekim soylu mezarlarının sıradan mezarlarla olan farkı, han ve ailesine münhasıran betimlenmekten ötedir. Plano Carpini, Moğol soylu ailelerine ait mezarları ve ölü gömme adetlerini şöyle aktarmaktadır:

“Soylu biri öldüğünde, onu bozkırda gizlice kazdıkları çok sevdiği bir yere gömerlerdi. Soylu, otağın içinde oturmuş gibi, önünde bir masa, üstünde bir kâse dolusu et ve bir testi kıymız, bir kısırak veya yavrusu, bir at eğer ve üzengileri ile birlikte gömülürdü (Ayan, 2015: 51)... Soylulardan bazılarını başka şekilde gömdükleri de olurdu. Önce kimseye görünmeden bozkıra çıkarlar, orada çayırılık bir yerde büyük bir çukur kazarlar ve bu çukurun etrafında bir tünel açarlar. Ondan sonra bu tünele ölen kişinin en sevdiği kölesi yatırılarak, ölüyü de onun üzerine koyarlar. Köle havasızlıktan boğulmak üzereyken, tünelden çekip çıkarırlar, dinlenmesini sağlarlar ve bu töreni üç defa tekrar ederler. Neticede böyle bir törenden canlı olarak kurtulan köleyi azat ederler” (Ayan, 2015: 53).

12. yüzyıl boyunca Moğollarda toplumsal yapının temeli ataerkil sistem üzerine kuruluydu. Baba tarafından akrabaların kurduğu birliğe “obog” deniyordu (Vladimirtsov, 1995, s. 46). Fakat yine de çağdaş kültürere nazaran kadının ve ana figürünün gücü açıkça hissediliyordu. Klan dışından evliliğe önem veriliyordu. Birden fazla kadınla evlilik ve çevre kabilelerden kız kaçırma oldukça yaygındı. Ekonomik kaygılarla çoğu zaman savaş halindeki kabilelerin, bu tip sosyal gerekçelerle de birbirleriyle savaştıkları oluyordu (Vernadsky, 2015, s. 27). Oboglar, dış evlilikler sayesinde büyüdükçe, bölünmeye başlayarak farklı obogların oluşması ve daha da ileride yeni klanların oluşmasını sağlıyordu. Fakat yine de klanlar, hangi klana ve hangi oboga dayandıklarını hatırlıyorlardı. Klanın birliği için soy bağı temel şart olsa da dinî ve geleneksel kaideler etrafında da birlik sağlanıyordu. Nitekim dinî törenlerden dışlanmak, zaten klandan kovulmak anlamına geliyordu. Aile içinde hiyerarşik bir yapı vardı. En büyük erkek çocuğa hizmette kusur edilmez ve zamanla kendisine “beki”¹ unvanı verilirdi. En küçük erkek evlat ise baba ocağının dirlik ve düzenini sürdürüp, ateşin her daim yanmasından sorumluydu ki bu nedenle “odçigin” olarak adlandırılmıştı (Vladimirtsov, 1995: 43).

Moğol bozkır göçebelerinin temel geçim kaynakları at ve koyun sürüleriydi. Klan, mevsim değişimlerini takip ederek hayvanlarını otlatmak ve karınlarını doyurmak için toplu şekilde göçüyordu. Konaklama noktalarında ise “küriyen” veya “küregen” adı verilen bir oturma düzenine geçerlerdi. Klanın lideri en içte olmak üzere, diğer ailelerin çadırları onun etrafında daire biçiminde toplanıyorlardı. Bazı zengin ailelerin kendi başına hareket ettikleri de oluyordu. Bu türden oturma düzenine ise “ayıl” deniyordu (Vladimirtsov, 1995: 62). Bu zengin ve kalabalık ailelere hizmet eden bağımlı veya köle olarak da tabir edilen “unagan bogol” aileler de vardı. Genellikle başka bir kabile ile yapılan savaşta yenilen tarafın bu statüye düştüğü söylenebilir ki; bu statünün, Ortaçağ Avrupa feodalitesi ile mukayese edilebilir bir aristokrasi düzenine işaret ettiği düşünülebilir (Vernadsky, 2015: 29). Moğol şövalyesine “bagatur” denirken, bir grup bagaturun başındakine ise “noyan” denirdi ki bu da Avrupa'daki “lord” a karşılık geliyordu. Ayrıca Moğolların, Cengiz Han'dan az evvel patriarkal toplumdan feodalizme geçiş sürecini tamamlamış olduğuna işaret eden bazı göstergeler de mevcuttu. Bunlar, bozkır aristokrasisinin ortaya çıkışı,

¹ Vladimirtsov'a göre (1995, s. 115) bu unvan da aristokrasiye işaret etmektedir.

kabile birliklerinin teşekkülü, bireysel göç tarzından toplu göç tarzına geçiş ve süreklilik avlarının düzenleniş şekillerindeki değişimler olarak sıralanmaktadır (Tuğrul ve Korkut, 2021: 156). Ama yine de Avrupa feodalizminden, sınıfsal geçişler ve hukukî haklar konusunda ayrı tutulması gerektiğine işaret eden araştırmacılar da var. Biran'a göre (2019: 21) Moğol toplumunu belirleyen soylular, halk ve bağımlılar arasında keskin çizgiler yoktu ve bunun temel nedeni göçebe hayat tarzıydı. Moğol toplumunda han ve ailesini bir tarafa bırakacak olursak aristokratik zirveyi "noyanlar" oluşturuyordu. Cengiz Han zamanında yeniden toplumsal hayata entegre edilen "tarhanlar" ise aristokrat sınıftan olmasalar da Han'ın güvenini kazanmış olmaları ve onun tarafından ödüllendirilmiş olmaları nedeniyle ayrıcalıklı konumlardı (Roux, 2001: 143).

Vladimirtsov'a göre Moğol toplumunu "göçebe feodalizmi" olarak adlandırdığı bir evreden geçiyordu. Görüşünü desteklemek adına, toplumsal hayattaki iş bölümünü öne sürse de Khazanov'a göre bu yetersiz bir savunmadır. Ona göre MGT'de sıkça geçen "marangozlar" ve "demirciler" gibi meslek gruplarının feodal düzenle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü Avrupa feodalizminin, vasallık ilişkisini bozku hayatında görmek imkânsızdır. Esasen zaten bütün Moğollar, Han'ın vasalı konumundadır (Khazanov, 2015: 360). Ayrıca toplumsal tabakalar arasındaki ast-üst ilişkisi, temel kaynak ve araçlara erişim imkânıyla değil; güç ve iktidar (han) ile olan ilişkiyle belirlenmiştir. Bağlılık ve sömürü ilişkisi aslında Moğol aristokrasisi ile fethedilen halklar (Moğol olmayan) arasındaydı (Khazanov, 2015: 364).

Weatherford'a göre (2019: 21) Cengiz Han, içinden geldiği aristokratik feodal sistemi yıkarken, bireye ait erdemlere, sadakat ve başarıya dayalı yeni bir düzen kuruyordu. Marshall'a göre (1996: 16) sadakat başarıyı değil; başarı sadakati getirmiştir. Babasına ve ailenin geri kalanına yapılan suikast girişimlerini hayatının sonuna dek unutmayan Cengiz Han, kurmaya çalıştığı devletin temelini "güven ve sadakat" temeli üzerine inşa ederken, aristokrasiyi de dizginlemeyi planlıyordu. Bu nedenle yakın korumalarına (hassa ordusu) özel bir değer biçmişti. Çelişkili gibi görünse de bu birlikleri daha çok Moğol aristokrasisi içinden seçiyor, böylece hanedan dışı güçleri de itaat altına almayı hedefliyordu (Uyar, 2007). Bu noktada Aristokrasi ile olan savaşını, yine aristokrasiyi kullanarak sürdürüyordu.

Cengiz'in aristokrasi içindeki konumunu belirlemek üzere bazı toplumsal unvan ve kalıpların kullanımına dikkat etmek gerekir. Bagaturların yönettiği halka "karaçu" denirdi. Bunlar hür olmalarına rağmen içtimai bakımdan aşağı seviyede görülen insanlardı. Alan Goa'nın çocuklarına hitaben "kardeşlerinizi karabaşlı insanlarla nasıl mukayese edersiniz" cümlesinde geçen "karabaşlı insanlar" işte bu halktır. Temuçin'in babasının "bagatur" unvanını kullandığı düşünülürse, Cengiz Han'ın aristokrasi içinden geldiğini söylemek yanlış olmaz. Gelecekte Cengiz Han olarak anılacak Temuçin'in kanımızca bu gerçeklerden bağımsız şekilde devlet kurmaya teşebbüs etmiş olması mümkün değildi. Zira Moğol aristokrasisinin tepesinde han ve sülalesi bulunuyordu. Daha sonraki üst tabakayı Noyanlar oluşturuyordu. Fakat bunlar da kendini tanımlayan bagatur (yiğit), seçen (bilge), mergen (nişancı), bökö (pehlivan) gibi lakaplar alıyorlardı (Vladimirtsov, 1995: 114). Her bir kabilenin başındaki kabile reisi ve onun yakınları sıradan kabile üyelerinden farklı bir statüdeydi. Kabileler de kendi arasında ast-üst ilişkisi içine girme eğilimindeydiler. Diğer göçebe çoban kabilelere boyun eğen vassal göçebe çoban kabileler bulunuyordu ki Moğol Devleti bu nedenle sadece göçebelerin yerleşiklerle mücadelesi ile değil aynı zamanda göçebelerin ayrıcalıklı unsurları ile onlara tabi sıradan gruplar arasındaki ihtilaflarla doğmuştu (Khazanov 362).

Cengiz Han devrine kadar Moğolistan coğrafyasında kimsenin dikkatini çekmeyen, geleneklerle sınırlandırılmış ve doğal ekonomiye bağlı olarak yaşayıp, Alan Goa efsanesinden bihaber yaşayan

Mongoloid halklar bulunuyordu. 12. yüzyıla gelindiğinde yaygın şekilde kullanıldıkları görülen sosyal unvanlar, farklılaşmayı tetiklemeye başlamıştı. Fakat bu unvanların mitolojik soylulukla ya da mal zenginliğiyle doğrudan bağlantısı yoktu. Bu unvanlar şahsî icraat ve kabiliyet ile alakalıydı. Bu bireysel liderlik yetisini başarıya dönüştürecek olan ise Moğollar arasında güçlenmeye başlayan kolektif sorumluluk bilinci olmuştur. Esasen Vladimirtsov'un göçebe feodalizmini bu temel üzerinde kurgulamak yerinde olacaktır (Gumilev, 2013: 30-31). Nitekim Gumilev'e göre (2013: 48) Temuçin, bir hükümdar veya feodal senyörün oğlu değil, aksine bütün serveti sahip olduğu enerji ve emsalsiz teşkilatçılık kabiliyetinden ibaret olan bir bahadırın oğluydu. Fakat Gumilev'in bu tespiti, bu esnada varlığı tartışmasız olan Moğol bozkır aristokratik toplum gerçeği ile çelişmektedir. Zaten aynı yazar bir başka paragrafta (2013: 63) "Aslında Temuçin, ne Toğrul gibi han, ne de babası gibi zengin bir kabile reisi idi." cümlesi ile aristokratik toplum düzenine vurgu yaparken; Temuçin özelinde var olan fakat kaybedilmiş bir aristokratik güce işaret etmektedir.

Esasen Cengiz Han, kurduğu devletle aristokrasiyi arkasına alarak yine aristokrasi ile savaşmıştır. Moğol tarihinin en önemli isimleri arasında olan ve tüm Kıpçaklar ile Doğu Avrupa'yı dize getiren Cebe¹ (Zurgadai) Noyan ve İran ile Anadolu'yu yıkıp geçen Baycu Noyan'ın, Tayciutlar'ın Busut ve Suldus alt klanından olduklarını ve dolayısıyla aristokrasi içinden geldiklerini belirtmek gerekir. Zira Moğol aristokrat kabileleri arasında öne çıkanların başında Tayciutlar gelir. Reşidüddin'in çok büyük ve asil bir kavim olarak tanımladığı Tayciutlar, bazı rivayetlere göre Moğolların efsanevi lideri Haydu'nun torunu Çarahay-linhu'ya dayanan bir klandı (Vladimirtsov, 1995: 115). Diğer bir anlatıya göre Habul Han ölürken, hanlığı yedi oğlundan birine değil; Tayciutlardan Ambagay'a bırakmıştı. Borciginlerden olmayan Ambagay'ın tarihsel düşman olan Tatarlarca yakalanması ve Kuzey Çin hükümdarı Altan Han tarafından da katledilmesi sonucunda Moğolların birliği bozulmuştu. Böylece Moğollar Cengiz Han'a kadar bir daha toparlanamamışlardı (Dalay, 1996: 43). Fakat bir ara Cengiz Han'ın babası Yesugey'e bağlı olarak yaşam süren Tayciutların, onun ölümünün peşi sıra birlikten ayrılmaları ve dahası henüz küçük yaştaki Temuçin'i (Cengiz Han) öldürmek istemeleri yine Moğol toplumundaki aristokrasi savaşının en açık göstergesiydi.

2. CENGİZLİLER DEVRİNDE MOĞOL ARİSTOKRASİSİNİN PRATİĞİ

Cengiz Han, kurmakta olduğu imparatorluğun askerî yapısından başlamak üzere, hukuk düzeni dâhil birçok devlet geleneği uygulamalarında eski Türk devletlerini örnek almıştır. Devlet merkezi olarak seçtiği bölgenin Ötüken; şehrin ise Karakurum olması dahi bu görüşü desteklemeye yeter. Nitekim mevcut aristokrasiyi dengelemek adına yeniden dirilttiği "tarhanlık" uygulaması da Türk kültürü bakiyesiydi (Golden, 2018: 130).

Cengiz Han'ın pay ettiği sosyal, askerî ve idarî mevkiler, geleneksel toplum yapısından sıyrılmaya eğilimde olduğunu ve "uluslaşma" evresine geçildiğini gösteriyordu (Roux, 2001, s. 144). Fakat Vladimirtsov'a (1995: 119) göre Moğol siyasal gelişiminde, halk uluslaşma sürecine dâhil edilmemiş; aksine bu, aristokratik bir mesele olarak kalmıştı. Bu durumda, Cüveynî'nin (1988: 96) örnek olarak verdiği ve Yasa'da yer aldığı şekliyle "şehzadelerin ve devlet büyüklerinin gösterişli elbiseler giymesi, şatafatlı lakaplar kullanması yasaktır" cümlesinin samimiyetine temkinli yaklaşmak gerekir. Reşidüddin ise bir taraftan Cengiz ailesinin aristokratik temellerini yüceltirken, diğer taraftan Gazan Han devrindeki reformları yüceltmek uğruna, feodal angaryanın

¹ Eski adı Zurgadai (Cirho'adai) iken Cebe (ok ucu) ismi bizzat Cengiz Han tarafından kendisine verilmiştir (MGT, 2016: 75).

ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılışını-nitekim bu gerçeğin varlığını kabullenerek-övgüyle aktarmaktadır. Bunu yaparken de Gazan Han'a ait ifadeleri kullanmaktadır:

“Herkes biliyor ki, Moğol ulusunu oluşturan cesur babalarımız çok ağır yükümlülükler altındaydılar. Hayvanlarından kopçur alınıyordu. Yasak ve kalan üzerlerinde bir yükü. Yamların bakımından sorumluydular. Birçok Moğolun kileri boşalmışken hem yöneticilere hizmet ediyor hem de savaşırlara gidiyorlardı. Biz bunları yoluna koyduk.” (Rashid-ad-Din, 1957: 292).

Moğol toplumundaki aristokratik teamüllerin Cengiz ailesi özelindeki yansımasına farklı bir mecradan yaklaşmak isteyen araştırmacılar da olmuştur. Vladimirtsov (1995: 128-131), Barthold'un (1963: 137; 2015: 167) Cengiz'in Moğol soylularını temsil ettiği, Camuha'nın ise görece daha demokrat ve halkçı olduğu yönündeki fikirlerine ilk zamanlar katılmakla birlikte; sonradan tamamen reddetmiştir. Ona göre Camuha, Cengiz etrafında toplanmaya başlayan aristokrasi karşısında, mecburen böyle bir tavır takınmak zorunda kalmıştı. Aslında Camuha da soylu sınıftandı. Bunun sağlamasını da, Camuha'nın kendi askerleri tarafından Cengiz Han'a teslim edildiğinde¹ Cengiz'in “Köleler, kendi efendilerini yakaladılar” şeklindeki ifadesiyle yapmaktadır. Fakat aynı Vladimirtsov (1995: 78-79), ari soy mitlerinin bu dönemde suni olarak Cengiz ailesi tarafından üretildiğini, esasen aristokrat sınıfına dâhil olmak için bunun tek koşul olmayıp, zenginlik ve siyasal gücün de yeterli olduğu görüşündedir. Nitekim Camuha'nın soyu, Cengiz Han ile ortak ata olan Bodunçar'a dayanmayıp; onun haremine girdiğinde zaten hamile olan bir cariyeden doğan çocuğa dayanmaktadır (MGT, 2016: 12).

Gökteki Tanrı gibi, yeryüzünde tek olmak isteyen Cengiz Han'ı ve demokrasi kavramını yan yana getirmek olası görünmez. Fakat Cengiz Han, bugünden bakıldığında demokratik teamüller gibi algılanabilecek bazı uygulamaları, esasen yine aristokratik devlet geleneğine uydurmayı bilmiştir. Uygulamaları yasal zemine oturtmaya gayret göstermiştir. Büyük önem verdiği baş yargıçlık (yarguci) makamını, çocukluğundan beri adaletine inandığı en küçük kardeşi Şigi Kutuhu'ya vermişti (Arsal, 1947: 371). Zaten kardeşine söyledikleri de bir noktada emir niteliğindeydi:

“Tanrı'nın verdiği güçle bütün ulusu iradem altında toplarken sen benim gözüm ve kulağım oldun. Şimdi sen bütün halkı kendi adlarına göre ayırarak, analarımıza, bize, kardeş ve oğullarımıza taksim et. Öyle ki, keçe çadırda oturanlarla tahta kapılı evlerde oturanlar birbirinden ayırt edilsin” (MGT, 2016, s. 136).

Cengiz Han'ın, varlığından beslendiği; fakat bir anlamda da ayak bağı olarak gördüğü geleneksel Moğol aristokrasisi, başka faktörlerin de devreye sokulmasıyla bertaraf edilebilirdi. 12. yüzyıl boyunca merkezî idareden mahrum olarak bozkırda savrulan Moğollara, en azından huzur vermeyi başarmış olan şamanlar, bu aşamada taraf seçmek zorundaydılar. Mönğlik ailesinin ve Tebtenggeri'nin Cengiz Han'ı desteklemeleri kaçınılmaz olmuştu (Roux, 2001, s. 148). Esasen Moğol aristokrasisi bir lider arıyordu. Khazanov'a göre (2015: 359) bu esnada Moğol toplumu dışarıya yayılma ihtiyacı içindeydi. Ama Cengiz'in bu gücü aristokrasi ile de paylaşmaya tahammülü yoktu. Nitekim aristokratik yapısıyla öne çıkan kurultay toplantılarında da yüksek ses çıkmasına izin verilmiyordu. Yani Cengiz Han, eşitler arasındaki birinci değildi. Moğol

¹ Barthold (2015: 167-168) MGT'de geçtiği şekliyle Camuha'nın 1205 yılında Cengiz Han tarafından idam edildiği kaydına şüpheyle yaklaşmaktadır. Barthold, Cüveynî tarafından kaydedilmiş olan bir hikâyede, 1220 yılında Buhara'da ele geçirilen ve Cengiz Han tarafından öldürülen “Bahadır Gürhan” adlı kişinin Camuha olabileceği üzerinde durmaktadır.

aristokrasisi hiçbir zaman onunla eşit olmayı tahayyül edemezdi. En yüksek karar mercii kağandı (Temir, 1989: 117). Reşidüddin'in, Cengiz'in hanlık yolundaki mücadelelerini bu denli detaylı anlatması da, bu mücadeleyi esasen Moğol aristokrasisini bastırma hikâyesi olarak kaydetme isteğiyle açıklanabilir (Khazanov, 2015: 358). Bu açıdan bakıldığında, Cengiz Han hiçbir zaman halk lideri olmamış, gerek *Gizli Tarih*'te gerekse diğer kaynaklarda halka hitaben bir seslenişine şahit olunmamıştır. O doğrudan noyanlara, bahadırlara ve şehzadelere seslenmiştir (Vladimirtsov, 1922: 55).

Cengiz Han'ın aristokrasi içinden gelmekle birlikte, iktidar yolundaki ilk engel olarak gördüğü Moğol aristokrasisini dizginlemesi ve sivil aristokrasiyi askeri hiyerarşi içinde eritme gayreti bütünüyle başarılı olamamıştı. Türkistan ve civarında ele geçirdiği halkların ne şekilde yönetileceği sorunu o henüz hayattayken başlamıştı. Cüveynî'nin aktardığı kadarıyla buraların yönetimi konusunda –esasen halka muamele konusunda- Çağatay ve Cuci arasında ihtilaf yaşanıyordu. Her ne kadar Cüveynî bunu, Müslümanlara uygulanan şiddet özelinde açıklamaya çalışsa da bizce bu, ele geçirilen bölgelerin yerel aristokrasi ile ne şekilde muhatap olunacağı meselesiydi. Zira Moğol orduları için yerel aristokrasi, mal varlığı ile değerlendiriliyordu ve çoğu zaman hayatta kalıp kalamayacakları ne kadar bonkör olduklarına bağlıydı. Cüveynî (1988, I: 150-160) bu detayı Maverâünnehr işgalinde ve özellikle de Buhara muhasarasında aktarmaktadır.

Cengiz Han devrinde görülmeye başlayan yerleşik aristokrasi ile ilişkiler probleminin, Ögedey devrinde de devam etmekle birlikte, onun devlet idareciliğini olgunlaştırdığı görülür. Kitan asıllı Çinli danışmanı Yehlü Çutsay, eski bir Çin atasözü olan “Çin'i at sırtında ele geçirebilirsin; fakat at sırtında yönetemezsin” cümlesini Moğolca olarak tercüme ettiğinde Ögedey için bazı reformlara girişmek kaçınılmaz olmuştu (Khazanov, 2015: 365). Bunların başında gelen vergi reformu, Moğol mezalimine karşı görece bir sempati geliştirse de imparatorluğun her yerinde aynı etkiyi gösteremedi. Her ne kadar Cengiz Han döneminde kendi istekleriyle Moğol emperyalizmine dâhil olsalar da Uygur aristokrasisinin de bazı konularda huzursuz olduğunu, bıraktıkları sivil belgelerinden anlamak mümkündür (Özyetgin, 2004: 172-174).

Güyük döneminde Müslüman topluluklar başta olmak üzere genel olarak yerleşikler üzerindeki baskı yeniden artmış; bu durum Hıristiyan misyonerlerce de (Ruysbroeckli Willem, 2010: 161-167) itiraf edilmişti. Onun ölümünün ardından bölünmüş haldeki Moğol aristokrasisinin de desteği ile –kimi kaynaklarda bir hükümet darbesi olarak geçer- yönetimi ele geçiren Mengü devrinde radikal kararlar alınmıştı. Öncelikle Ögedey ve Çağatay ailesinin sivrilen simaları ortadan kaldırıldı. Mengü, desteğini aldığı Cuci ailesinin tarihsel misyonuna uygun olarak Müslümanlar konusunda ılımlı hareket etmeye gayret etti; fakat göçebe Moğol aristokrasisine karşı sert bir tutum sergiledi. Özellikle de Ögedey ailesi ile ticari ilişkilere giren zengin kesimin elde ettiği imtiyazları men etti (Cüveynî, 1988, III: 52-55).

Moğol göçebe bozkır aristokrasisinin Kubilay, Altınorda, İlhanlı ve Çağatay sahalarındaki görünümü bazı farklar barındırıyordu. Öncelikle temelde göçebe hayat tarzı üzerine kurgulanmış olan Moğol aristokrasisi, yerleşik hayat ile olan ilişki ağını her kültür ve coğrafyada aynı ölçütler ile kurma imkânı bulamamıştır. Örneğin Altınorda sahası, coğrafya, iklim şartları ve yerleşik hayat ile olan mesafeli duruş nedeniyle, geleneksel Moğol aristokrasisini daha fazla yaşatma imkânı bulurken; İran (İlhanlı) sahasında yüzlerce yıllık şehir hayatı ve kültür birikimi karşısında yerel bürokrasi ile olan zorunlu ilişki ağı karşısında dönüşüm geçirmek durumunda kalmıştı.

İlhanlı devletinde yerel aristokrasinin en önemli göstergesi Sahip Divanlık makamıydı. Devletin ve maliyenin idaresi bu makam ile özdeşleşmişti. Sahip Divanlar, devlet umurunun tanzimi,

postaların idaresi, para bastırılması başta olmak üzere geniş çaplı bir yetki ile donatılmışlardı (Spuler, 2011: 322). Fakat 1290 yılına gelindiğinde İlhanlı ekonomisi neredeyse çökmüştü. Yabancı ülkelere olan borçlar ödenemiyorken tüm kentler isyan tehdidi ile parçalanmaktaydı. 1295 yılında başa geçen Gazan Han, Müslüman halk ve yerel aristokrasi ile uyum sağlamak adına İslam dinini kabul etti (Marshall, 1996: 132). Görünüşteki dinî dönüşüm de Moğol aristokrasisi ile yerel aristokrasi arasındaki çatışmayı engelleyemedi. Aksine, hanlar düzeyindeki İslamlaşma, Moğol aristokrasisinin tepkisine neden olmuştu (Arslan, 2014: 415). Sahip Divanların yerel aristokrasi ile olan ilişkileri ve maddî alış-verişleri de bu tepkiyi artırıyordu. Çatışmanın en belirgin sonucu ise Tacüddin Alişah haricindeki tüm baş vezirlerin idam edilmesi oldu (Spuler, 2011: 310). Nitekim Kaşânî (1384: 136-196) eserinde, Alişah döneminde rüşvet ve yolsuzlukla yapılan mücadeleye geniş yer vermiştir.

Moğol aristokrasinin öz benliğini görece daha fazla koruduğu bölgelerin başında Altınorda sahası geliyordu. Moğol tahakkümünden önce Kıpçak bozkırlarının siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgi temin edilecek kaynak sayısı oldukça azdır. Fakat bu dönemde Kumanlar özelinden hareket edecek olursak, feodalleşmekte olan bir düzene tabi bulunan göçebelerin, tarım bölgelerine bitişik alanlarda yerleşik hayata geçmiş olduklarını söyleyebiliriz. Esasen Yedisu ve kuzeyindeki Türkeşler, Oğuzlar ve Karluklar bu süreci tamamlamak üzereydiler (Yakubovsky, 2000: 4).

Bölgedeki feodal ilişki ağının en karakteristik görüntüsü, doğudan batıya büyük bir alıcı kitlesi olan köle ticaretiydi (Yakubovsky, 2000: 7). 10. yüzyılda Kuman, Hazar ve Oğuz beyleri arasında yüz binlerce büyük ve küçükbaş hayvana sahip soylu sınıfının varlığı bilinmektedir ki, bu sınıfın özel toprak mülkiyeti de bulunuyordu. Yine 10. yüzyıla ait zengin göçebe mezarlarının varlığı da, Moğol öncesi bozkır aristokrasisini işaret etmektedir (Yakubovsky, 2000: 13-14). Moğol saldırılarının en şiddetli olduğu yıllarda bölgeden geçen Ruysbroeckli Willem'in, Kuman soylu mezarları ve ölü gömme adetleriyle ilgili verdiği bilgiler değerlidir. Bu bilgiler arasında, 13. yüzyıl ortalarındaki Kıpçak bozkırlarının dinî ve kültürel açıdan geçirmekte olduğu dönüşümün izini sürmek de mümkündür:

“Kumanlar ölünün üstüne bir höyük yapar ve ölü için doğuya bakan ve elinde, göbeğinin hizasında kadeh tutan bir heykel dikerler. Buna ek olarak zenginler için piramitler, yani küçük, sivri evler inşa ederler. Bazısında ise, burada taş bulunmamasına rağmen taştan evler inşa ederler. Kısa süre önce ölen bir adam için yüksek direklerin arasına, yeryüzünün her bir yönüne doğru dört tane olmak üzere, on altı at derisi astıklarını gördüm. İçmesi için kırmızı, yemesi için et de koymuşlardı. Bütün bunlara rağmen adamın vaftiz olduğunu iddia ediyorlardı” (Ruysbroeckli Willem, 2010: 108).

Altınorda sahasında, Moğol tahakkümünden sonra çok sayıda kozmopolit şehir kurulmuş, temelde köle-efendi bağımlılığına dayalı bir üretim zinciri oluşturulmuş ve bu düzendeki şehirler, eski yerleşik hayata oranla daha fazla gelişme göstermişlerdi (El-Ömerî, 2014: 116-118). Bu paradoksal ilişki ağı göçebe Moğol aristokrasisini idareci sınıf olarak tahakküm kurmaya muktedir kılıyordu. Ayrıca Moğol göçebe aristokrasisi ile Altınorda sahasındaki sıradan göçebelerin etnik farklılığı da dikkat çekicidir. Esasen olan şey, hâlihazırdaki Kıpçak aristokrasisinin yerini Moğol aristokrasisinin almasıydı (Khazanov, 2015: 366-367).

Yakubovsky'ye göre (2000: 72) Altınorda Devleti feodal bir monarşidir. Cuci'nin öldüğü 1227'den 1359'a kadar Batu ailesinin elinde bulunan kuvvet, tam anlamıyla, Deşt-i Kıpçak'ta, Aşağı Volga'da, Bulgarya'da, Kırım'da ve Harezm'de bulunan göçebe, yarı göçebe ve yerleşik aristokrasinin elinde toplanmıştı. Bu feodal aristokrasinin başında hanedan üyeleri bulunurken, sağ ve sol oğlanları,

tümen beyleri ve ayrı kısımların hükümdar veya valileri (Harezm'deki Kutluğ Timur gibi) devlet düzeninin omurgasını teşkil ediyorlardı. Nihayet bunlar yeni han seçmek ve herhangi bir askerî teşebbüsü görüşmek maksadıyla toplanan kurultaylarda en önemli rolü oynuyorlardı.

Moğol aristokrasisinin Çin'deki görünümü daha farklıydı. 1230 yılında Kuzey Çin'e giren Moğol aristokratları, bölge topraklarını hayvancılık için meraya çevirme niyetindeydiler. Ögedey ise bu çağrıya kulak asmayarak tarım alanlarının korunması yönünde hüküm vermişti. Bu konuda Yehlü Çutsay'ın telkinleri etkili olmuştu (Marshall, 1996: 42). Kubilay devrinde Güney Çin'in büyük kısmına hâkim olduğunda benzer bir eğilim görülmekle birlikte, yıkım ve talan politikasına geçit verilmemişti. Fakat Çinli ve Uygur Türklerinin vergi konusundaki hoşnutsuzluğu ile ilgili bazı adımlar da atıldı. Kubilay tüm memur ve danışmanları Çinlilerden seçti¹ (Marshall, 1996: 113). Abisi Mengü Han gibi o da ticaret şirketleriyle "ortaklık" adı altında güçlü bağlar kurmaya devam etti; fakat Kubilay devri, imparatorluğun zirvesi olduğu gibi, çöküşün de başladığı devirdi (Marshall, 1996: 121, 129). Moğol aristokrasisinin bir meydan okuması olarak nitelenebilecek olan Arık Böke ve Kaydu isyanlarında, geleneksel Moğol aristokrasisi ile modern dünya uyumunu yakalamak isteyen iktidarın çatışmaları epey yorucu oldu. Kubilay, görünürde galip gelse de "gelenekten kopma" ithamı ses yükseltmeye devam etmişti (Khazanov, 2015: 369-373).

Ögedey devrinden beri, Moğol aristokratlarına Kuzey Çin'de toprak dağıtımı ve bu topraklarda yaşayan yerel halktan alınacak vergilerin miktarı ve usulüne dair verilen imtiyaz nedeniyle, Uygurlarla ve kısmen Çinli ama daha ziyade Kitan ve Cürçen aristokrasisi ile aralarında derin çatlaklar oluşmuştu. Kubilay Hanlığı, 1323 yılında beşinci Yüan Hanı Şidebala'nın suikastla öldürülmesinin ardından Moğol soylu sınıfının on yıl sürecek iç savaşına sahne olmuştu. Gerek geleneksel Moğol aristokrasisi ve gerekse Cengiz ailesi, Çin'deki yerleşik aristokrazi ile bir uyum sağlayamayınca çözülme hızlanmıştı. Yüan Hanedanı'nın sonunu getiren esasen bu uyumsuzluk olmuştu (Dalai, 1977: 332).

Türkistan'daki Moğol hâkimiyeti de Kubilay Hanlığı ile benzer koşullara sahipti. Hükmedilen sahadaki nüfusun büyük çoğunluğu Müslüman olunca, yaşam biçimi olarak temelden farklı olan Moğolların bölge hâkimiyetini sağlam kılmasının tek yolu, yerel aristokrasiyi ayakta tutmaktı. Zaten yerel aristokrasinin, Karahitay ve Nayman baskısından bıkkınlığı, Moğol hakimiyetinin evlâ görülmesine neden olmuştu. Moğol işgallerinin ilk muhatapları arasında olan Doğu Türkistan'da yetişen Cemal Karşî de bu bıkkınlığa eserinde (2005: 117-126) büyük yer vermişti. Vezirlik kurumu başta olmak üzere üst düzey yönetim kademesi daima bu aristokrazi içinden çıkmıştı. Ne var ki Cengiz ailesi dışındaki göçebe bozkır aristokrasisi için yerel aristokrasinin hiçbir kıymeti yoktu (Kafalı, 2005: 55). Esasen Cengizliler için de aristokrazi hem varlık ön koşulu hem de önemli bir ayak bağı anlamına geliyordu. Kubilay'ın Arık Böke ve Kaydu ile yaptığı savaşları bu açıdan değerlendirmek gerekir. Savaşların en çok zarar verdiği bölgeler görece Çağatay Hanlığı idaresindeydi. Bu savaşlar sırasında tarım alanları çöle dönmüştü (El-Ömerî, 2014: 107). Fakat yine de hayatın yeniden canlanmasında yerel aristokrazi ile Moğollar arsında bir uyum sağlandığı görülür (Yakubovsky, 2000: 27).

¹ Bu görevlilerin büyük kısmı Çinlileşmiş Kitanlar olmalıdır. Çünkü Marco Polo'nun (2015: 87-88) verdiği bilgilerden, Kubilay'ın Çinlilere güvenmediği ve bu nedenle devlet idaresinde, Müslüman ve Hıristiyanlara öncelik verdiğini aktarmaktadır.

Kebek Han devrine gelindiğinde, göçebe Moğol aristokratlarının bir kısmı şehirlere yerleşmeyi tercih etmiş ve han tarafından verilen soyurgal¹ ile vergi muafiyetine kavuşmuşlardı. Yerleşik aristokrasinin Türkistan'da kazandığı şöhret, Cengiz Han ile ortak ataya dayandığını iddia eden Timur ve içinden çıktığı Barlaslar özelinde güç kazanmaya devam etmişti (Khazanov, 2015: 374). Türkistan'da Cengizli aristokrasi gücü öylesine etkiliydi ki bu kan bağı olmadan devlet kurmak neredeyse imkânsızdı. Son Çağatay Hanı İsen Buka'nın ölümünün ardından doğuda Aksu şehrini merkez alarak, Kaşgar, Hotan, Yarkend, Kaşan, Ahsiket, Andican gibi şehirlerin yönetimiyle iktidarı fiilen ele geçirmiş olan Moğol Duğlat kabilesinin reisi Emir Bulacı, iktidarına resmiyet kazandırmak adına Çağataylı ve dolayısıyla Cengizli kanı taşıyan bir han arayışına girişmişti. İsen Buka'nın oğlu olduğu ileri sürülen Tuğluk Timur, Moğolistan bozkırlarından getirilerek tahta çıkarılmıştı. Her ne kadar Mirza Haydar Duğlat (2006: 165) onun soyunu Alan Goa'ya kadar götürüp, saf kan bir Cengizli olarak tanıtsa da Barthold'a göre (2015: 223) ismi bile sonradan belirlenmiş bu kişinin Cengizli soyu ile hiçbir ilgisi yoktu. Ama Cengizli asil kanı taşımak iddiası bile devlet kurmaya ya da iktidar olmaya yetecek kadar etkin bir siyaset malzemesiydi.

SONUÇ

Cengiz Han, 12. yüzyıl boyunca güç kaybeden aristokratik iktidarın son halkası olarak dünyaya gelmiş; yaşamının büyük kısmını, parçalanmış haldeki Moğol boylarını bir araya getirmekle geçirmişti. Biliyordu ki aristokrasi, büyümenin ön koşulu olduğu gibi, parçalanmanın da başlıca sebebiydi. Bu nedenle geleneksel bozkır aristokrasisini kendine bağımlı kılmak için dışa açılmış ve büyük fetih hareketlerine girişmişti. Elde edilen gelirler, askerî hiyerarşi içinde eritilmiş olan aristokrasiye pay edilirken; uygulamalarını hukuksal zemine oturtmayı da ihmal etmemişti. Mevcut aristokrasi yanında, güven ve sadakat karşılığında ödüllendirilmiş, ayrıcalıklı zümreleri ise denge unsuru olarak kullanmayı bilmişti.

Cengiz Han'ın bağımlı hale getirmeyi başardığı geleneksel Moğol aristokrasisi, varis devletler için önemli bir sorun oldu. Moğol hanlarının, yerel aristokrasi ile olan ilişkileri, Moğol aristokrasisi tarafından, gelenekten kopmak ve bozulmakla suçlanmalarına neden oldu. Bu da Moğolistan dışındaki Moğol hegemonyasının çözümlenmesini hızlandırdı.

Günümüzde, İslam kültür dairesinde bulunan ve Moğol akınları neticesinde şekillenmiş olan Türkistan'ın, bu dönem hakkındaki hafızası pek olumlu olmasa da Moğol aristokrasisinin zirvesi olarak tanımlanan Cengizlilik olgusunun, yakın tarihe kadar önemli bir siyasal referans olarak kullanıldığı da unutulmamalıdır.

---

¹ Altın Orda Hanlığı gibi Cengiz Han sonrası Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen beylikleriyle Bâbürlüler'de başarılı kumandanlara, ele geçirilen yerlerde mukavemet göstermeden merkezî otoriteye bağlılık gösteren yöneticilere, hıristiyan ruhbanları dâhil din adamlarına, sanatkâr ve ediplere verilen bir ihsanın ve belgesinin adıdır (Ölmez, 2009: 388).

KAYNAKÇA

- Aknerli Grigor (2012). *Okçu milletin tarihi*. Çev. Hırant D. Andresyan. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Amitai, R. (2004). Did Chinggis Khan Have a Jewish Teacher?: An Examination of an Early Fourteenth Century Arabic Text. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 124/4.
- Amitai, R. (2010). The Mongols as Seen by The Arabic Sources: The View from Across Asia. *Chinggis Khaan And Globalization, International Academic Conference*, Ed. Ts. Tserendorj-N. Khishigt: Ulaanbaatar.
- Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul: Akgün Matbaası.
- Arslan, İ. (2014). *Moğollar arasında İslâmiyet'in yayılışı*. İstanbul: Okur Akademi.
- Ata Melik Cüveynî (1988). *Tarih-i cihan güşa I-III*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ata Melik Cüveynî (2013). *Tarih-i cihan güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ateş, T. (1986). *Cumhuriyet*. İstanbul: Süreç Yayıncılık.
- Ayan, E. (2015). *Plano Carpini'nin Moğolistan seyahatnamesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Barthold, V. V. (1896). Obrazovaniye İmperii Çingiz Hana. *Tipografia İmparatorskoy Akademi* (10), 105-119.
- Barthold, V. V. (1963). *Istoriia Turkestana*. Vol. I, Moscow: Izdatelstvo Vostochnoi Literatury.
- Barthold, V. V. (2015). *Orta Asya Türk tarihi*. Ankara: Divan Kitap.
- Bira, S. (2003). *Mongolian tenggerism and modern globalism: A retrospectice outlook on globalisation*. Ulaanbaatar: The White Horse Press.
- Biran, M. (2019). *Cengiz Han*. Çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Dalai, Ç. (1977). Borba za velikokhanskii prestol pri Khubilae i ego preemnikakh. *Tataro-Mongoly v Azii i Evrope*. Ed. S. L. Tikhvinskii, Moscow.
- Dalai, Ç. (1996). *Hamağ Mongol Uls*, Ulaanbaatar: Shuh Erdem Kompani.
- Danuu, A. (2016). *İlhanlı Devleti'nde vezaret*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Djamal al- Karşî (2005). *Al-Mulhakat bi's- Surah*. İstoriya Kazakistana v Persidskih İstoçnikah, Arapçadan Rusçaya çev. Ş. H. Vohidova - B. B. Aminova, Almatı: Dayk Press.

- El-Cüzcani, Minhac-ı Sirac (2016). *Tabakat-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)* Çev. Mustafa Uyar, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- El-Ömerî, Şihabeddin Fazlullah (2014). *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Fisher, N. R. E. (1993). *Slavery in Ancient Greece*. Bristol: Classical World Series.
- Golden, P.B. (2018). *Dünya tarihinde Orta Asya*. Çev. Yahya Taştan. İstanbul: Ötüken.
- Gökalp, Z. (1995). *Türk medeniyeti tarihi*. Sadeleştiren: Yalçın Toker. İstanbul: Toker Yayınları.
- Göze, A. (1986). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gumilev, L. N. (2013). *Eski Ruslar ve büyük bozkır halkları II*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hemadânî, Reşiduddîn Fazlullah (1374). *Câmi'ü't-tevârih I*. (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), Tahran: İntişârât-i İkbal.
- İlgen, A. (2010). Bozkır göçebelerinde sosyo-ekonomik yapı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0 (49), 817-840.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed. (1384). *Tarih-i Padişah Said Gıyaseddünya ve'd- Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Tahran: Beynelmillel-i Heftomin Numayışgah.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya*. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Koçak, K. (2011). *Eski Türklerde devlet gelenekleri ve törenleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Korykoslu Hayton (2015). *Doğu ülkeleri tarihinin altın çağı*. (Çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Latham, A. A. (2011). Theorizing the crusades: Identity, institutions, and religious war in medieval Latin Christendom. *International Studies Quarterly*, Vol. 55.
- Marco Polo'nun Geziler Kitabı* (2015). Çev. Ömer Güngören. İstanbul: Yol Yayıncılık.
- Marshall, R. (1996). *Doğudan yükselen güç: Moğollar*. İstanbul: Sabah Yayınları.
- Mirza Haydar Duğlat (2006). *Tarih-i Reşidî (Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Moğolların gizli tarihi* (2016). Çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Oppenheimer, F. (1997). *Devlet*. Çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu. Ankara: Engin Yayınları.
- Ölmez, M. (2009). "Soyurgal" maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/soyurgal> Erişim Tarihi: 24.06.2023.
- Öztürk, A. (1973). *Ötüken Türk kitabeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk vergi terimleri*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Rashid-ad-Din (1957). *Dzhami-at-tavarikh (Sbornik letopisei)*. Baku: Izdateltsvo Akademii Nauk Azerbaidzhanskoi.
- Rasonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Rasonyi, L. (2017). *Doğu Avrupa'da Türklük*. Haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Reşidüddîn Fazlullah-i Hemadânî (1362). *Câmi'ü't-tevârîh I-II*. Nşr. Behmen Kerîmî, Tahran: İntişarat-ı İkbal.
- Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu tarihi*. Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Ruysbroeckli Willem (2010). *Mengü Han'ın sarayına yolculuk 1253-1255*. Ed. Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şahin, E. (2010). Platon ve Fârâbî'de aristokrasi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 111-130.
- Şenel, A. (2004). *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Temir, A. (1989). *Cengiz Han*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tuğrul, M. ve Korkut, C. (2021). Cengiz Han'ın iktisat düşüncesi ve mirası. *TUBA* (27), 150-168.
- Uyar, M. (2007). *İlhanlı Devleti'nin askerî teşkilâtı* (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vernadsky, G. (2015). *Ruslar ve Moğollar*. Çev. E. B. Özbilen. İstanbul: Selenge.
- Vladimirtsov, B. Y. (1922). *Çingiz Han*. Moskva: İzdateltsva Gırjebina .
- Vladimirtsov, B. Y. (1934). *Obshchestvennyi Stroi Mongolov (Mongobkii Kochevoi Feodalizm)*. Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk.
- Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların içtimaî teşkilâtı*. Çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Weatherford, J. (2019). *Cengiz Han*. Çev. Sermin Karakale. İstanbul: Kronik Kitap.

Wittvogel, K. (1963). *Oriental despotism. A comparative study of total power*. New Haven: Yale University Press.

Yakubovsky, A. Y. (2000). *Altın Ordu ve çöküşü*. Çev. Hasan Eren. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.